

TAIRAWHITI IN 1939

TE TAIRAWHITI 1939

I muri iho o Te Pakanga Tuatahi, i whakakamoanatia nga whenua Maori o Te Tairawhiti e noho wehe tonu ana nga taitara, ka whakakaporeihanatia, a ka riihitia ranei ki te Pakeha kia whai painga ai nga whanau no ratou ake nga whenua. I huia katoatia mai te 160,000 eka o te East Coast Trust (???), ara, nga poraka o Mangatu me Whangara o te rohe o Turanga; 100,000 nga hipi, 8000 nga kau ki aua whenua anake. I tua atu o Tokomaru ki te taha whakararo, neke atu i te 60,000 eka te ngahere i topea hei whakatipu paatiitii kia taea ai e nga kaporeihana pakupaku te paamu hipi me te kau. Pera ano ki te taha hauauru o Whangaparaoa, atu ki Te kaha, ki Toorere; kua whakakaporeihana katoatia ena waahi hei paamu hipi paamu kau. Ina ka puta he hua i nga kaporeihana, i nga Trusts raanei, ka utua he tiwi, he reeneti ranei ki nga whanau e whai-paanga ana.

Araa noa etahi atu paamu pakupaku/ririki o nga whanau o te Tairawhiti e whai hua ana ki roto i te paamu hipi, miraka kau hoki, a, e whaimahi pumau ai te tangata - te hunga whai mahi noa i etahi wa, tae atu ki te hunga maatauranga me te hunga kore rawa e whiwhi mahi. Ko nga kaikutihipi mai i Torere ki Muriwai, he Maori katoa nga roopuu /gangs - waahine atu, tamariki atu. Ko nga waahi e whai mahi tuturu ai te tangata ko te Waiapu Paamu (Waiapu Farmers' Co-operative) i Tikitiki, ko nga wheketere miraka kau o Te Kaha, o Ruatorea (i riro nei ia tau, ia tau te honore nui mo nga pata katoa o Aotearoa), o Uawa, o Okitu, o Makaraka; ko nga whare patu miiti, ko nga waapu tima o Wharekahika, o

Tokomaru, o Turanga. Etahi atu o nga mahi he drover, he mahi taiapa, he tope ngahere, he tope manuka, he whakatakoto rori me nga rerewei, he hauhake i nga maara kai, he whawhati kaanga, he whawhati hua rakau, me nga mahi taraiwa service cars, tekehii raanei. Ruarua nei nga Maori ka paahi i nga Public Service Exams, a ka uru atu ki te Native Affairs Department o Turanga o Rotorua ranei. Ko etahi ka haere hei kura maahita, ahakoa kaore he kareti whakamaatau mo ratou: “Ko nga mea maatauranga ka mahue noa iho i a ratou o ratou teepu mahi, ka haere hei kura mahita i raro i nga tohutohu a tetahi atu kura mahita taipakeke.”

Ko te nuinga o tamariki Maori i kuraina i roto i nga kura Maori ‘native’, kura Pakeha ‘public’, kura haahi ‘church’ raanei, e awhinatia ana e te Kawanatanga. Ko te nuinga o nga tamariki, te kau ma wha nga tau ka mutu te kura, haere tika tonu atu ki te mahi. Ko etahi tamariki, nga mea i paahi i te whakamaatautau o te proficiency exam, ka whai waahi atu ki te haere ki nga kura tuarua. Mena i haere te tamaiti ki te kura Maori, he karahipi ano e watea ana mo nga mea ka puta, a hei awhina i nga utu mo nga kura tuarua. Me kore ake tenei kua taka tonu ki nga maatua te hiki i nga taumahatanga kia puta ai a ratou tamariki ki nga kura tuarua. Ko te Gisborne Boys High anake te kura tuarua o te rohe mo te Tairawhiti, a he ruarua nei nga Maori o Turanga me te Coast i reira. I te hanganga o te Rectory hei nohoanga mo nga taitama, me te whakaurutanga he akoranga mo te mahi ahuhenua, ka neke atu te nui o nga tamariki o te East Coast e haere atu ai. Ko etahi atu i haere ki nga kura haahi: Ko Te Aute mo nga tama taane, ko Hukarere mo nga kootiro – koinei nga kura e hiahia nuitia ana. Ko te nuinga o nga akonga o enei kura i te wa o nga 1930s ko nga taitama me nga taitamaahine o te Tairawhiti. He maha nga taitama o Gisborne High me Te Aute i haere atu ki roto i nga turanga

teitei o te Hokowhitu a Tu. Ko nga apiha o C Kamupene i haere katoa ki nga kura tuarua. Ko nga kaiarahi o nga 'other ranks' i puta ake i nga kura tuatahi.

I te wa o 1939, **kua tau mai** te oranganui ki nga mahi paamu, a ka noho rangatira etahi; ahakoa tonu, ko etahi e noho pohara tonu ana. Etahi o nga whanau e noho ana i roto i o ratou whare nunui, ko etahi whanau e noho noa ana ki ro kauta tiini noa nei. Ki te hunga rawa kore, ko te pakanga tetahi huarahi i kitea atu ai he putanga ke. E ai ki ta Rapata (Bob) Maru, na tana tipuna nei a ia i whakatipu i Mahora, e paatata atu ana ki Ruatorea, "Kaore au i mau hu, a tae rawa aku tau ki tekau ma wha (14), katahi ano. No te whiwhinga rawa o taku koro i tana penihana. No reira, no te pakarutanga o te pakanga ka kitea atu he huarahi mahi moni mo matou. A, ka paheke!" Ahakoa tonu o te pohara, kaore he amuamu: i puta mai hoki ratou i te wa o te Korenga Nui (Depression), me te ahua mohio ano kei te pai haere nga ahuatanga katoa.

Ko te oranga o te nuinga o nga whanau he miiti hipi, he poaka, he kau i patua mai i nga paamu, he kaimoana, nga kai o te ngahere, nga kai o a ratou maara, me nga tuunga hua raakau. E mahara ake ana tetahi o Te Whanau a Apapnui ina ka haere ki ro ngahere he paku paraoa puehu nei te kawenga no te mea kei rongahere tonu te nuinga o te kai. Ko nga kaenga katoa ka whakaputua he kai penei i te preserves, nga piikara, me te paraoa rewena: he kaanga koopiro, he kirihawaata nga kai o nga punawai me nga koawa. Ko etahi whenua i pai te whaangaitanga, te whakamahinga, a i noho ora ai; engari ko etahi atu kaore i pai te ahunga, a ka noho tupuhi te takoto.

Ko nga huarahi o tenei takiwa kei muri noa atu i te nuinga o etahi atu waahi o Te Ika a Maui (North Island). i aua ra ngawari noa iho te huri rauna/awhio mai i Turanga , ki Te Araroa, ki Opotiki, ka taea i te waru haora; engari i te tau 1939 ka pau tonu te rua ra, toru ra raanei e haere ana; heoi kei nga rori me nga piriti te tikanga me te ahua tonu o nga rangi. Ko nga whaamere whairawa anake i whai motoka, ahakoa ra i whiwhi katoa nga whanau i nga painga. Ko te nuinga o nga pakeke i haere noa ma runga te pahi, te tekehii, te paihikara, te haere ma raro noa raanei. He haere hoiho, he haere terei nga tino momo kawenga mo nga tamariki mena kaore i te haere ma raro. Ko te wa tera o te huaranga mai o nga mahi a ringa, mahi whakairo, e whakaahuatia ana i nga whare whakairo katoa o Te Tairawhiti; ko etahi kore rawa he momo e kitea e pa tata atu ana te aataahua. He whutupooro, he hooki nga tino taakaro o era wa, a ka whakapau katoa te iwi i to ratou kaha ki te whakamana i o ratou karapu, nga repe o nga rohe, me nga tiima toa o te iwi. Ko te whutupooro te taakaro i penei nei te ahua i tino waihangatia mai hei taakaro ma te Maori. Ka tukuna hei tauwhaainga ma nga taitama, kia whakahaeretia i roto i te pupuri o te riri, kia kore ai e puta i te mauahara. Anei te powhiri a tetahi i Turanga , “ Ka whawhai ano tatou pera i nga wa o mua, engari, no te mea e haere mai nei koutou i roto i te ngakau aroha ka noho he whawhai taakaro noa iho.”

He pakari te tu o te tangata i runga i tona karangatanga a-iwi i aua wa, na roto i te noho pakari hoki o nga whanau. I roto nga mahi katoa, ko te pa te papa huihuinga mo nga whakahaere ; he kura, he whare karakia, he papa takaro hoki i reira. I nga manaakitanga o nga manuhiri, me te kohi moni, ka mahi tahi te iwi Maori me te iwi Pakeha.

I roto i nga rohenga kaenga katoa, e kitea ana nga mahi ahua kore hua noa nei: ko te haere paapara kaauta, me nga whare piriona, me te whai i nga kura o te peti-moni.

Koinei te ahua o nga taitama o te Tairawhiti i haina ki te Te Hokowhitu-a-Tu i te tau 1939. Ko te nuinga he kaimahi – he mahi taiapa, he kuti hipi, he hepara, he patu miiti. Ruarua nei i haere ki nga kura tuarua; i mua o te huringa o nga tau ki te 15, ko te nuinga kua haere ke ki nga mahi o nga wehenga o te tau, ki te mahi pumau ranei.

Aatua nei, ko te nuinga i ahu ake mai i nga whamere nui; ehara i te mea tauhou te kitea atu nga whanau – tokowaru, nuku atu raanei te nui o nga tamariki. Rima tau noa iho nga tau o etahi, kua timata ke te miraka kau. E ai ki ta tetahi o nga morehu hoia, “ I pakeketia mai au i roto i te mahi kuteetee kau.” He pakari te nuinga o tenei hunga taitama; he pakari a-tinana, he oranga nui, a he whiti. Ko te nuinga i whakatipuria mai i nga whare e noohia ana e te toru whakapaparanga.

Ko nga mea whaimahi te hunga i whakatakoto oranga mo nga tiipuna; ko te waahi ki nga tiipuna he whaangai i nga mokopuna ki nga tikanga me o raatou piringa a-whanau.

Na nga momo whakatakoto ture tonu o te kaenga, e waia ai nga tamariki ki nga tohutohu a nga pakeke. Ko nga pakeke tonu nga kaiwhakaako ki nga whakahaere o te whare karakia, te kura, me te pa.

Na, ko etahi o C Kamupene i tipu mai i roto i te Haahi Ringatu. I te kaumarua o ia marama, ka huihuia atu nga

tamariki me nga pakeke ki roto i te whare runanga ki reira e takarure ai i nga tohutohu a te haahi i te reo Maori. Ko te maharatanga ake tenei a tetahi o nga morehu, “Ka rakaina atu koe ki roto, a, kaua rawa koe e tutuu. Kei poua e te rakau!”

No te mea ko te nuinga o nga taangata i haina atu i te tau 1939 i puta mai i nga wharekura e ako ana i nga ture me nga tikanga whakangungu rakau, ngawari noa iho te hoputanga atu i nga ture whakahaere pakanga. Otira, kaore e kore ake, ko etahi taitama he taringa-turi ki te kupu, ka haere hangai tonu atu ma runga hoiho ki ro’ whare pikitia, i te wa e rere tonu ana te pikitia.

E mohio pai tonu ana te nuinga o nga taitama me nga taitamaahine ki o raatau whakapapa ki o rataou whanaunga e noho ke mai ana i waho o te rohe. Pai noa iho te haererere i waenganui i a raatou. E mau tonu ana te tikanga whaangai tamariki i aua wa. Nui tonu nga tamariki i whakatipuria i tenei ahuatanga no te mea he haere no nga maatua ki te mahi ka tukuna ma nga whanaunga e whakatipu. He maha nga whaanau he Pakeha nga tiipuna, engari kaore noa iho i kaha te whaiwhai atu i nga whakapapa i tua atu i te taenga tuatahitanga mai o te Pakeha. Kaore hoki he kiko o tenei mohiotanga hei whiuwhiutanga i roto i whaikoreroa ki nga marae.

I nga wa e huihuitia ai he kaupapa i nga marae, ka puta te momo whakaahua i te ihi me te wana, me te ahua o te ngakau whakakatakata. He orite tonu te mana korero a nga taane me nga waahine. Ka noho hoki koinei te ahua o te momo i rongo te hunga tamariki mai e paku ana. A, na teenei ahuatanga anoo i tipu ake ai nga kaikoorero he koi te

hinengaro me te momo ngakau whakahihiko. Ko te nuinga o nga tama o C Kamupene no roto mai i tenei momo. Ko nga hoia o teenei roopu kua taunga ke ki te tu i mua o te tangata, i te tuunga i te aro-a-kapa.

E tamariki tonu ana ka whaangaitia te hinengaro kia pakari te tu i runga i tohou ake kaha. Ko etahi o nga taangata i tarai/ i whai kia whakauru atu hei hoia, kaore ano kia 21 nga tau. Ko etahi kua roa ke e mahi ana i etahi atu waahi, a kaore e pirangi ki te whakapa atu ki nga maatua kia whakaaetia mai raatou kia haere ki te whawhai. Te nuinga o tamariki o te Tairawhiti i tipu ake i roto i te wairua o te tu rangatira a te tangata, no te mea ko raatou te nuinga tangata, a ko ratou te mana whenua. Ko te nuinga o C Kamupene, he taangata i tu mataara, a i takahi i te ao i runga i te mohio he matatau katoa ki nga tikanga o te ao Maori me te ao Pakeha. A, ka tu rangatira i tenei ao.

Te Tu Whakawehewehe

Heoi, ahakoa i tipu ake aua taangata i o ratou iwi ake, na konei tonu i waihanga mai te ahua o nga taangata o C Kamupene . Engari tonu, i tipu ake anoo ratou i roto i te ngaakau tu whakawehenga o aua wa. I te tau 1938, ka whakahokia ano te kawanatanga o Reipa, a ka tahuri a Pirimia Michael Savage ki te whakatakoto kaupapa kia kaha ake te kai-tahi i nga painga o te wa. Ko nga kupu a Reipa e kii ana 'kia orite te tuku i nga painga mo te katoa.' Otira, he kupu hauwarea noa iho, kaore hoki he painga i hua mai ki te Maori. I te tau 1939, nuku atu i te 50 paiheenetu te ao Maori e noho kore whare ana, a te nuinga e noho ana i roto i te whakarihariha.

Na te he o nga whare, ka pa mai nga mate. Ahakoa kua ngawari haere te mate typhoid, i te tau 1937 he maha ke atu (39 x) nga Maori i nga Pakeha i mate. Ko te TB e kaha ana i te East Coast, a ko nga whare mo taua mate he ‘Tb huts’ mo nga turoro, a e kitea ana aua momo whare i nga waahi katoa. I te tau 1938 e wha (4) nga pepi Maori e mate ana ki te kotahi (1) pepi Pakeha. E ai ki te whenua o Aotearoa ko te tona rongonui he penei na: ‘Ko tenei te whenua e mohio whaanuitia ana mo te tino iti o te matenga o nga pepi, a me te rongonui hoki o te Plunket System mo te tiaki i nga pepi.’ Ko etahi taangata i whakatupato, no te mea ki a raatou ko te penihana te take i pakaru mai ai te kino ki roto i a ratau taitamariki. Heoi, ko te nuinga o te Maori i pirangi tonu kia utua mai taua penihana ki nga Maori kia whiwhi ai te hunga rawa-kore ki taua penihana, a kia peera ai ki nga Pakeha e whakawhiwhia ra ki taua penihana. E whai tonu ana te Maori kia orite te noho pera i te Pakeha, kaore ha, i nga penihana mo nga pouaru me nga kaumaatua. No te whakaurunga mai o te penihana mo nga whanau i 1939, ka puta te tautohetohenga nui. Ko te paatai nui, ka whakapono ano tataou (te Pakeha ra!) mena ka taea e te Maori te whakapau totika tana penihana? Ka whakatakototia mai tenei ahua, kia whakaaetia nga kaimahi a te kawana kia aata tiroiro i nga whakapau penihana a nga whaanau Maori. Ko etahi o aua kaimahi i mahi pai, a ko etahi i mahi whakahiihii a ka takatakahia e ratou te mana o nga whanau nei.

Ko te nuinga o nga kura mahita o nga kura tuatahi Maori, me nga kura tuatahi Pakeha, he Pakeha. Kotahi (1) paiheneti anake o aua Pakeha i mohio ki te reo Maori. Ko te reo Pakeha me ona tikanga te whakaakoranga i roto o nga kura, a ko te reo Maori kore rawa e whakaaetia kia korerotia. Ko te kaainga anake te waahi e korerotia ana te reo. Ko te whakahaeretanga o tenei kaupapa aukati i te reo, kei te mahita te mana whakatau. Engari, ko te peehitanga i te reo

– etahi wa e whakataurekarekatia ai - koinei te mamae-a-kiri nei o etahi o nga hoia o C Kamupene. Ko Nepia Jones tetahi o aua taangata i haere ki te kura Pakeha o Tologa Bay. I a ia e tapahi paatiitii ana i nga parae o te kura, ka rongu tetahi o nga kuramahita i a ia e korero Maori ana. Ka karangatia kia haere atu ki tana ruma. I mua tonu i tana karaehe, ka hamama te waha: ‘Nepia Jones! Kei te mohio tonu koe kaore koe e whakaaetia ki te korero Maori i te kura!’ Paku nei te mohio o Nepia ki te korero Pakeha. I a ia e tarai ana ki te whakamarama i te waahi ki a ia, kua tau ke te hamene a te mahita ra ki runga i a ia. “Na konei, anei te whiunga! Whaatero mai!” Ka tikina atu te hopi Lifebuoy me te maramara maaku , a ka timata te ukui i te arero o Nepia. Ka noho whakamamae tenei ahuatanga ki roto i te ngakau o tetahi o nga taitama o taua karaehe, araa, te kii he reo paruparu tona reo tuturu.

Kotahi tonu te whakaaro o te Pakeha: ko te kaupapa whakakotahitanga, ki raro i tona mana ake, a kia kaua rawa e aro atu ki nga hiahia o te Maori, no te mea, ki te Pakeha he kaupapa wehewehe tera. Engari pai noa iho ki a ratou te whakawehe atu i te Maori i raro i ta ratou nei tirohanga kaupapa hei painga mo te katoa – ara, pera i te ture mo te inu waipiro i nga paparakaauta, ka whakakorea te Maori. I etahi hootera, kaore e whakaaetia te Maori kia inu waipiro, kia noho raanei ki reira. I te tau 1939, i Rotorua, kaore he waahi noho mo te Maori e haere mai ana kia kite i nga whanaunga i te hohipera. Ko te whakamarama a tetahi Maori o Rotorua, “E rua nga take: ko tetahi e pa ana ki te taha moni. Kaore e taea e etahi whanau te utu mo te noho. Te tuarau, he kaikiri, he whakapaikanohi. Ahakoa e whaimoni tonu ana te Maori ki te utu, kore rawa e whakaaetia ki aua hootera. Horapa katoa ki Aotearoa tenei momo ahuatanga. Moe haere noa iho te nuinga – etahi i ro paaka, etahi i raro noa i nga hetu, ko eetahi i te taha moana.”

Ki te takoto a te Ture, kaore e whakaaetia te Maori ki te mau waipiro ki waho o te paapara kauata. Ka mau ana, ka whainatia, ka toroa ki ro whare herehere. Ko te tino whakahee a te Maori ki tenei ture tu-whakawehewehe, kei roto i te reta a Keita Rangiuiua ki a Ngata; ka whakaputa ia i tona ngakau pukuriri mo te mau kino a nga pirihihana o Pukekohe i nga Maori haurangi o reira: “Me pehea atu hoki, kua riro nei ona whenua me tona kaainga noho? A, inaianei kua noho penei noa i te kararehe?”

Tae noa hoki i te karangatanga ki nga hoia mo te territorial force – te hunga mana e kaupare tuatahi te hoariri, me te whangai hoki i nga ope pakanga o te Karauna – i konei ano, ka kitea te whakapaikanohi a te Pakeha ki nga Maori e hiahia whakauru atu, ara, hei tuao. I te timatatanga o 1939, nuku paku i te tekau mano (10,000) nga territorials. Ka timata te kawanatanga ki te whakaara ake, ki te whakanui ake i te territoria force. Engari ka whakaheetia e te Commander o te Northern Military District i te wa ka rere te paatai kia whakaturia he roopu Maori. Ki taana, kaore e pai te Maori mo te territorials no te mea ka pau tonu te taima ki te whakahaere he whakatikatika i te Maori, a he whakapae anoo hoki nona he iwi tahae te Maori.

I muri mai ka puta te ripoata a Major George Clifton me taana whakahee penei ano.

Kaore te Pakeha e hiahitia ana mo te territorials e whakauru mai hei tuao mena he Maori kei roto..... Kua takoto maaroo ke te korero a te North Auckland Regiment me te Hauraki Regiment, kore rawa ratou e whakaae kia tu he roopu Maori.

I te pakarutanga mai o te pakanga, 6000 nga taangata i taapiritia atu ki te territorial force, a, he Highland Regiment kua whakaturia i te Waipounamu mo nga mea he panga

whakapapa o raatou ki Kotorana. Heoi, i runga i te kaupapa whakatu he ope Maori, ka noho puku te kawanatanga.

I te tau 1939, ahakoa nga korero whakapaipai mo te noho ngatahi o te Maori me te Pakeha, ina te rereketanga o ta raua noho. Anoo nei te rite – tu atu, tu ke mai. Ahakoa kua timata te whakahoahoa haere o te Maori me te Pakeha i te rohe o te Tairawhiti, kaore i ngaro te ahua o te tino tu-wehewehe o ta raua noho. Ahakoa te tino whakahaawe o te Pakeha ki nga iwi o te Tairawhiti, ko te anga nui ke a te iwi kia tahuri atu ki te whawhai i a Hitara e takahi mai ra i te mana tangata o ia whenua, o ia whenua. Ka hiikaka katoa nga uri o Horouta ki te whakatika atu ano, ki te riri a te Tiamana. Ka haere ratou no te mea i tipu mai i roto i te maharatanga koinei te huarahi – ehara i te moni - e u ai te wairua o te Tiriti o Waitangi.

Guidelines I've set for my translation of NTT Book.

NB. Native Speaker Competence.

Translators and Interpreters – people who have competence in the two languages usually do this work instinctively.

Therefore the following comments are meant to share some features that should form considerations of our work on NTT and I would appreciate views from our meeting.

1. Accuracy: the translation must be faithful to the primary document. In this case, the primary language is English and therefore the Maori version should maintain as accurate as possible all the information – including the nuances conveyed by the primary language. The exemplar that I've gone back to for this purpose, is Sir A T Ngata's explanation (1922) of the Treaty of Waitangi to an old kuia, – kei roto katoa i te reo Maori. Apirana takes time to break down all the subtleties and meanings underlying the Treaty. This includes detailed explanation of the intentions that have not been accurately represented by the Maori version. Remember that the Treaty was written in English first and then translated into Maori by Henry Williams. (Sir A T's document was translated into English by M R Jones. Excellent in its revelation of such

words as ukauka = sustain, used by Sir A. T.). Another exemplar of faithful translation is The Lord's Prayer.

2. Period Language. Because the period that the NTT story is cast in is of the Second World War, then the reo Maori of the Tairawhiti (Eastern Dialect) should be followed as closely as possible. Words (modern?) like 'hotaka' = program, should not be used, nor even old words like 'haapori'= community. The latter form of course appears in the very first dictionary (a word list really) by Kendall, but a Northern Dialectal form which has never – to my knowledge – taken coinage in the Eastern Dialect, that is our own. Transliterations was the method of absorbing new linguistic forms into the language of those times (sheep=hipi, paamu=farms, kaporeihana= corporations, riihi=lease, Hune=June, kaahiti = gazette ...) and we should not shy away from such use and even the direct borrowings. Cococola and many brand names remain unmodified in languages throughout the world. Such forms defy and dismiss the logic of most language purists.

3. Written Language.

My preference is to write te reo with as few markings as possible. But markings – yes.

For example:

- I think that ambiguous forms (the classic kaka=cloak/dress, kaka = burn, kaakaa=parrot) should be marked to aid meaning intended. I'm not wedded to either the use of the macron or the double vowel as a method, but marking should be done – (my computer is not yet ready for macrons, hence the double vowels) especially to aid the understanding of this and future generations

for whom this translated work is our legacy. I note that Sir A T wrote 'kaati' = now then, in the Treaty document, presumably to distinguish from the other form 'kati' = close.

- There are very clear linguistic rules that underlie, and explain why we do not need to mark particles like 'nga' = plural determiner, and why when vowel clusters appear in words like 'maori' we don't need to add a macron/or double vowel. The word 'nga' as a particle will always be stressed, because it stands alone, and the vowel 'a' is preceded by the sound [ng], a voiced consonant. The only time that 'nga' should be marked is 'ngaa' = breath, to differentiate meaning. We are only touching lightly on this issue of marking here, but there are extensive explanations of these phenomena of language which need a further time; for example, the context and the structural features of the sentences. Suffice to say, marking for this day and age is essential to indicate difference in meaning of like words: taua=fore mentioned, taaua=two of us, tauaa=warparty, and many others.
- Punctuation.
Some of the sentences in NTT are long, and densely loaded in meaning. That is, incorporating a number of disparate concepts but loaded into a single sentence. To help in the unpacking of the concepts, I think the use of the punctuation marks colon (:) for strong separations, and semi-colon (;) for lesser separations, and use of the comma, and hyphen

are devices that can help in maintaining the
'package' in a single sentence.

4. Structural Authenticity.

Maori is a language whose Basic Structure is:

Predicate (the verb/ 'doing' phrase, adjectival / 'descriptive' phrase...) comes first, and is then followed by the 'players' – who is doing what to whom, 'kei te puuhia e Hona nga kereru' and then followed by other phrases of time: 'apoopoo', place: 'i Matahia', or other inbuilt sentences: 'hei whangai i nga hoia'. It is a VSO language.

English usually structures its sentences with the main player first, and then followed by the predicate phrase, and then the other players and follow up phrases. It is a SVO language.

To try to maintain 'structural authenticity' – that is, to *sound* Maori, we try to find the predicate phrase of the English sentence – sometimes this phrase can surface a long way down in a sentence – and then bring that to the foremost position in the Maori sentence.